

Omroep en kapitalisme.

De politiek-ekonomische analyse van de openbaar-rechterlijke omroep

Jean-Claude Burgelman

In dit artikel poogt Jean-Claude Burgelman een aanzet te geven tot een politiek-ekonomische benadering van de omroepkommunikatie. Hierbij staat de onderlinge relatie tussen de (ekonomische) organisatievormen en de politiek-ideologische inhoud van dit medium centraal. In aansluiting bij het, empirisch gestaafd, kritisch «mediadenken» van bij ons minder bekende auteurs als Holzer en Künkler, tracht hij een theoretisch verklaringsmodel te schetsen dat moet toelaten de verschillen/gelijkenissen en ideologie-productie van een partikulier niet-«openbaar» georganiseerd omroepapparaat en van een omroep ingericht als een «publiekrechtelijk» instituut, beter te vatten. Ondanks het theoretisch «statuut» van de tekst, sluit de hier behandelde problematiek aldus rechtstreeks aan bij een aantal aktuele diskussies die ingegeven zijn door de huidige politieke conjunktuur. Sinds het begin van de jaren zeventig is de omroep in de meeste Westerse landen immers steeds meer een inzet van openlijke politieke strijd geworden waarbij hevige botsingen niet zijn uitgebleven. Een aantal belangrijke institutionele verschillen tussen de afzonderlijke landen in acht genomen, heeft zich een algemene tendens tot toenemende reprivativering afgetekend waarbij de voorheen door de staat als (semi-)kollektief konsumptiemiddel georganiseerde omroepkommunikatie geleidelijk wordt «afgestoten» in de richting van de «private» sfeer en op winstgevende basis wordt gereorganiseerd. Vooral in België, waar, in tegenstelling tot o.a. Nederland, zich na de oorlog een extreme vorm van «openbaar» georganiseerde media-concentratie heeft doorgezet, heeft de politieke strijd rond het «monopolie» van de BRT/RTBf tijdens de laatste maanden bijzondere scherpe vormen aangenomen. In de regeringsverklaring (december 1981) van de regering Martens V(CVP-PVV) wordt de uitwerking van maatregelen voorzien om het «feitelijk monopolie» (= alleen-uitzendrecht) van de BRT/RTBf te vervangen door het «stelsel van mededinging». De institutionele veranderingen die hiermede samenhangen zijn ondertussen in grote lijnen gekend. Naast de «officiële» radio wordt een «vrij» circuit van «niet-openbare» radio's geleidelijk aan legaal gemaakt, terwijl in de «neo»-liberale strategie de zogenaamde «zendgemachtigde verenigingen» als de hoeksteen worden gezien voor de uitbouw van een gecommercialiseerde T.V.-zender. Anderzijds wordt, in nauwe samenhang met de uitbouw van een «autoritaire» staat, de direkte ideologische rol van de nationale omroepinstituten vergroot (v.b.: ingrijpen door de regering in het programmaschema voor eigen mededelingen) en wordt de politiek-ideologische inhoud van de geproduceerde informatie «aangepast» (censuur van binnenin, strikte toepassing van de «objektiviteits»-regel, ...).

Tegenover deze, geenszins tegenstrijdige, ontwikkeling, is de houding van de dominante (reformistische) stroming van de arbeidersbeweging tot nu toe louter defensief, zoniet duidelijk verward geweest. De reformistische bureaurokratie plooit terug op de door haar in het «openbaar» omroepapparaat ingenomen stellingen en toont zich, tegen het «neo»-liberaal anti-etatistisch

discours in, als een voorstander van het behoud van het «zendmonopolie». Zoals dit ook het geval is op andere terreinen, lukt de georganiseerde arbeidersbeweging er niet in een coherente strategie te ontwikkelen voor een strijd voor een oppositionele (media)praxis. Een strategie die gebaseerd is op een duidelijke inschatting van de herstructurering die de dominante (burgerlijke) ideologische apparaten binnen de huidige krisiskontekst momenteel doormaken. Een juiste inschatting van deze herstructurering, zeker m.b.t. de discussie over de reprivatisering en ideologische «aanpassing» van het omroepapparaat, is dan ook meer dan ooit noodzakelijk en raakt overigens een aantal sleutelproblemen van een materialistische staats- en ideologietheorie. Waarin ligt hem het onderscheid tussen de «publieke» sfeer en de «private» sfeer m.b.t. de organisatie van het omroepmedium? Welk is de specifieke rol en efficiëntie van superstructuren «buiten» de staat? Kunnen partikulier georganiseerde apparaten eveneens als staatsapparaten functioneren? ... Het beantwoorden van deze vragen is nodig wil men een alternatieve strategie uittekenen die de arbeidersbeweging niet voor een aantal onoplosbare dilemma's plaatst.

Zonder al deze vragen uitputtend te behandelen of een alternatieve strategie uit te werken, kan de hier volgende tekst als een eerste bijdrage gelezen worden tot een meer theoretisch gefundeerde discussie over het (relatief) onderscheid tussen «private» en «publieke» omroepapparaten. Een discussie die in dit blad hopelijk verder wordt gezet aan de hand van zowel anders theoretisch gerichte aanzetten als van concrete analyses van de processen die zich momenteel in de «mediasfeer» voltrekken.

Alain Meynen*

* De redactie heeft op verzoek van de auteur en ten uitzonderlijke titel deze inleiding verzorgd.

I Inleiding

Vergelijkt men de resultaten van het onderzoek naar de functies van de berichtgeving van zowel commerciële als niet-kommerciële media, dan kan men vaststellen dat men steeds tot hetzelfde besluit komt: in het algemeen vervullen de boodschappen welke de media produceren een legitimerende functie t.o.v. de heersende groepen in de maatschappij, waarbinnen die media opereren¹.

Natuurlijk stellen de problemen zich pas als men onderzoek gaat naar verklaringen hiervoor.

Wie wenst te weten te komen wat het kritische mediadenken hiervoor als uitleg geeft kan, om de massa literatuur desbetreffende te selekteren, in de teksten eenvoudigweg op zoek gaan naar het volgende veelvuldig gehanteerde citaat:

«De klasse die over de middelen tot materiële produktie beschikt, beschikt daarmee tegelijkertijd over de middelen tot geestelijke produktie.»²

Wat volgt is dan meestal een simplistische analyse: de media opereren in een kapitalistische maatschappij, ze vormen de eigendom van kapitalisten en staan dus met hun informatie ten dienste van deze laatste³. Zo simpel ligt het o.i. niet. Immers, het «mediating-proces», d.w.z. de relatie die er is tussen de bezitsstructuur van een medium en de *ideële* output ervan waarin precies de produktie van de legitimatie geschiedt, wordt door dergelijke verklaringen helemaal niet verhelderd⁴. In de kommunikatiwetenschap tracht men daar nu de laatste jaren werk van te maken. Wat de sektor van de strikt commerciële media betreft, die media in handen van privékapitaal, lijkt het onderzoek nu toch in staat vrij nauwkeurig de relatie tussen materiële-ideële macht bloot te leggen⁵.

De dienstbaarheid van de pers aan bepaalde sociaal-ekonomische machts-groepen in de maatschappij kan men, aldus Verstraeten, aantonen via een analyse van de ekonomische organisatie van de persindustrie en van de mechanismen die het informatiemanagment en het sociaal produktieproces van het nieuws schragen. Kort gezegd levert dit het volgende analytisch kader op. Aangezien de krant een ekonomisch produkt als een ander is, kent het dezelfde ruilwaardefuncties als gelijk welke waar: a) akumulatie van de meerwaarde en b) cirkulatiefunctie van het maatschappelijk kapi-

1 Zie bijvoorbeeld Verstraeten H., «Pers en macht»' Kritik, Leuven, 1980, pp. 76 e.v.

2 Inderdaad: Marx K., & Engels F., «De Duitse Ideologie. Deel I: Fuerbach», Sun reprint, Nijmegen, 1972, pp. 52-53.

3 Zie hiervoor de werken van Miliband R., «De staat in de kapitalistische maatschappij», Van Gennep, Amsterdam, 1976, pp. 196-246 enerzijds; en Althusser L., «Ideologies et appareils ideologiques de l'état», in Positions, 1976 (herdruk), Ed. Sociales, Paris, pp. 58-103.

4 Golding P., & Murdoch G., «Capitalism, Communication and Class Relations», in Curran, J. Gurevitch M., & Woollacott M., «Mass Communication and Society», Edward Arnold and The Open University Press, pp. 20-21.

5 Zie hiervoor Verstraeten H., op. cit.

taal. De persindustrie onderscheidt zich evenwel van de andere industrieën doordat het hier voortgebracht produkt er één is die ook een ideële waarde bezit. Zodat de politiek-ideologische gebruikswaarde van dit produkt – t.t.z. de functies die een krant naar de lezer toe heeft, wanneer men de inhoud van de krant naderbij bekijkt – de volgende functies vertoont: a) het stimuleren, bij het publiek, van een kapitalistische konsumptiebereidheid en b) reproductie van de productieverhoudingen (in het wereldbeeld van de lezer).

Wanneer men nu deze dienstbaarheid via analoge weg voor de openbaar-rechterlijke omroep wil aantonen, dan liggen de zaken hiervoor helemaal niet zo evident. Want: wie is hier immers de eigenaar, gaat het hier vooral niet op openbaar kapitaal?

Sommige critici zoeken dan ook hun verklaringen in de weinige personele raakpunten die de staat en het omroepapparaat (kunnen) hebben. De legitimatiefunctie van de omroep zou zich in deze visie via de raad van beheer, en/of via de directeur-generaal, en/of via bepaalde «gewillige» journalisten, ... voltrekken⁶. Het spreekt voor zich dat dit volstrekt onvoldoende is om het mediating-proces te kunnen verklaren.

Andere onderzoekers maken het zich minder moeilijk en extrapoleren gewoonweg de resultaten van de politieke economie voor de commerciële media naar de parastatale omroep toe. Dröge bijvoorbeeld, en met hem drie vierde van de Duitse critici, gaat gewoonweg uit van een «fundamentele gelijkheid» tussen de pers en de omroep en houdt het voor verdere analyse bekeken⁷. Op zich is dergelijke gedachtengang al erg onlogisch, maar het gaat vooral in tegen de logika van de politieke economie zelf: uitgaan van de economische bezitsverhoudingen. En wat de openbare omroep betreft kan men hier niet beweren dat die in handen is van het privé-kapitaal. Integendeel de fondsen van de openbare omroep worden gehaald uit de belastingspot, zodat uiteindelijk de staat de «eigenaar» van de omroep is. En hier worden de zaken zeer verschillend met de politieke economie van de commerciële pers. Hoewel de staat in feite de omroep «bezit» treedt zijn niet als dusdanig op, zelfs niet via tussenpersonen zoals in Frankrijk de recentelijk genationaliseerde bedrijven.

Het is van belang er hierbij op te wijzen dat dit niet suggereert dat de boodschap die een commerciële of een niet-kommerciële omroep presenteert en de manier waarop die tot stand komt, fundamenteel van mekaar zouden verschillen. Integendeel, vergelijkende studies tussen de openbaar-rechterlijke BBC, te vergelijken met de Belgische omroepen, en de strikt kommerciële ITV, te vergelijken met bv. RTL, tonen aan dat zowel de totstandkoming van de informatie als de ideologie die erachter schuilt dezelfde is. Sociale conflicten worden door zowel de BBC als de ITV op een analoge wijze verslagen. De verschillen tussen beide omroepinstituten situeren zich vooral op het niveau van de presentatie van het nieuws, de onderlinge om-

6 Zie bijvoorbeeld de, in het algemeen vrij dergelijke, cursus van de Open University, «Mass Communication and Society», Block 4, Unit 10 «Patterns of Ownership: Questions of Control», 1977, the Open University Press. De legitimatiefunctie van de BBC wordt hier «verklaard» door het feit dat de leden van de raad van beheer door de regering aangeduid worden.

7 Dröge F., «Wissen ohne Bewußtsein. Materialien zur Medienanalyse der BRD», Athenäum Verlag, Frankfurt, 1973.

gang tussen journalisten, een lossere hiërarchische structuur, enzovoort⁸. Om tot een verklarende theorie van de openbaar-rechterlijke omroep te kunnen komen moet er o.i. uitgegaan worden van de principes van de politieke economie van de massamedia zelf. Meer bepaald, hoe de economische organisatie van dit medium in mekaar zit en hoe dit doorwerkt op de produktie van het nieuws. Tevens zal er moeten gezocht worden naar die elementen, eigen aan de parastatale omroep, die toelaten te verklaren waarom de informatie bij deze laatste in wezen niets verschilt met de boodschap die een commercieel medium biedt. Hoe dit er volgens ons uitziet zullen we, aan de hand van het werk van twee Duitse media-specialisten W. Künkler en H. Holzer, in het nu volgende trachten weer te geven⁹. Successievelijk onderzoeken we de rol en de functie van de openbaar-rechterlijke omroep in de moderne maatschappij (punt II). Daarna hoe deze relatie intern, naar de berichtgevingsprocessen toe, gemedieerd wordt (punt III).

II De verhouding: economie-staat-socialisatie-kommunikatie

Allereerst moet het duidelijk zijn dat Holzer deze verhouding preciseerd aan de hand van één voorbeeld, in casu de omroep. Dit wil zeggen dat deze specifieke communicatievorm slechts een deeltje is van de globale «kommunikatie», welke het proces van algemene socialisatie schraagt. Om nu die algemene socialisatie te kunnen definiëren, analyseert Holzer eerst, konform de logica van de politieke economie, de verhouding:

economie-staat

Hier stelt Holzer, op basis van economische analyses van de rol van de staat in de kapitalistische maatschappij, dat de staat niet zomaar een bevorderaar is van de produktieverhoudingen, maar eerder dat het totale staatsapparaat veeleer een actieve organisator van de kapitaalsakkumulatie geworden is. Parallel met deze vaststelling is het ook belangrijk te noteren dat er een groeiend aantal plannings- en beheersprocessen plaatsgrijpen die de staat tot zijn taak neemt, en welke tot doel hebben de algemene activiteit van de staat, als formeel-rechterlijke «Sicherung» van de vigerende produktieverhoudingen, aan te vullen. Nu is hierdoor, gezien de vigerende fundamentele tegenstelling tussen maatschappelijke arbeid en privébezit en die voortdurende stijgende economische functie van de staat, deze laatste niet enkel formeel-rechterlijk in het produktieproces betrokken (via het repressieapparaat b.v.), maar ook ideologisch en materieel. Hiermee, op basis van economische categorieën, is de basis gelegd voor een nadere bepaling van:

8 The Glasgow University Media Group, «Bad News», Routhledge & Keegan Paul, London 1976.

9 Noteer evenwel erbij dat er, voor zover wij dit kunnen overzien, in deze richting zeer weinig onderzoek verricht wordt. Wij baseerden ons vooral op de volgende twee werken. Holzer H., Theorie des Fernsehens. Fernsehkommunikation in der BRD., Hoffmann und Campe, Hamburg, 1975; en Künkler W., «Rundfunk und Kapital», Arbeitsheft zur Medientheorie und Medienpraxis, Münster/Osnabrück, 1977. In tegenstelling tot Künkler, die een vrij onbekend auteur is, behoort H. Holzer, samen met Prokop, Hund, Negt, e.a. tot de meest eminente marxistische critici in Duitsland. Zijn werk onderscheidt zich van de anderen vooral door een gebrek aan dogmatisch gefilosofeer over wat socialistische openbaarheid al dan niet inhoudt, en door zijn inductieve en empirisch gestaafde methode.

de socialisatie van de staat

Inderdaad, het is niet de enige, historisch gegroeide, functie van de staat om het evenwicht tussen productie- en bezitsverhoudingen te handhaven (via materiële en formeel-rechterlijke activiteiten/resp. voorbeelden: staatssubsidie aan bedrijven, C.A.O.'s), maar er tevens voor te zorgen dat de vooronderstellingen voor het welslagen van dit «evenwicht» worden aangereikt (= ideologische participatie).

Hier situeert zich de algemene socialisatiefunctie van de staat:

«Das beduetet – ... – insbesondere zweierlei: es muß 1) für die Anerkennung und Beherrschung der die Gesellschaftsformation zusammenhaltenden Arbeits- und Organisations-, damit Verhaltensprinzipien; 2) für die Vermeidung folgenreicher Diskussionen über gesellschaftspolitischen Alternativen (im sinnegrundsätzlichen Veränderungen der herrschenden gesellschaftlichen Verhältnisse) gesorgt werden.»¹⁰

Wat deze functies precies inhouden lijkt ons een bijkomstig twistpunt. In feite komen de auteurs, in hun definitie van deze functies, ongeveer tot dezelfde omschrijving als wat Verstraeten onder de gebruikswaardefuncties van de media verstaat. Ontzettend belangrijk voor het theoretisch perspectief is daarentegen de vaststelling dat, wat Verstraeten voor de commerciële media in het bijzonder als functie bepaling kan ontwikkelen, Holzer via dezelfde weg tot een soortgelijke socialisatiefunctie van de staat in globo komt. Het is dus door de staat in zijn economische kontekst te analyseren, dat de link met het omroepsysteem enerzijds en de band van deze laatste met de kapitalistische maatschappij anderzijds, duidelijk wordt. Men mag hier immers stellen dat door deze openbaar-rechterlijke communicatievorm te relateren aan de functies van de staat:

«... die staatliche, quasi-staatliche Organisation von gesellschaftlicher Kommunikation – zu verstehen als Teil der Staatstätigkeit im Bereich der Sozialisation insgesamt (cfr. supra, B. J.-Cl.) – stellt eine gesellschaftsstrukturelle, gesellschaftsmaterielle Antwort auf spezifische Probleme (wat dan neerkomt op de functie bepaling van Verstraeten, B. J.-Cl.) der System- und Sozialintegration einer Gesellschaftsformation unter den Dedingungen entfalteter kapitalistischer Produktionsweise dar».¹¹

Dit alles schetst o.i. de algemene contouren voor het onderzoek naar een parastatale omroep, zodat we kunnen overgaan tot de behandeling van:

de socialisatiefunctie van de omroep

Om te verduidelijken hoe die functie in concreto ontstaat, ontwikkelt Holzer een vrij complexe redenering, die o.i. eigenlijk hierop neerkomt. Gesitueerd in zijn maatschappelijke kontekst, in het kader van de economische functie van de staat, heeft de omroep allereerst een aantal zuiver materiële, economische functies. En dit meer bepaald, als «Sphäre indirekter Kapitalverwertung». Dit houdt in, primo, dat de omroep als deel van de dienstsector (cfr. Marx: transport, communicatiemiddelen), een weliswaar, strikt economisch bekeken, niet-productieve investering van maatschappelijk kapitaal (cfr. «de arbeiders betalen, via de belastingen hun eigen uitbuiting») vormt, maar deze investering is noodzakelijk voor het productieve privé-kapitaal: ter bevordering van de ontwikkeling der

¹⁰ Holzer H., op cit., pg. 70.

¹¹ Ibid. pp. 72-73.

produktiemiddelen.

Secundo, heeft de omroep een economische functie t.o.v. de industrieën die de produktiemiddelen van de omroep leveren, én als afzetmarkt voor deze industrie. Wat dan inhoudt dat de communicatievormen die de omroep aan de dag legt, rechtstreeks door deze industrie bepaald worden. Anders gezegd, elke zogenaamde democratisering van de communicatievormen (bv. lokale omroep, teletekst, e.a.), of verbetering van het nieuwsproductieproces (bv. Electronical News Gathering, waardoor tot tien minuten voordat het journaal uitgezonden wordt er nog ter plekke aan informatieverzameling kan worden gedaan) zijn in feite niet meer dan argumenten om de afzetmarkt van deze wel heel expansieve industrie te verrechtvaardigen. Zo bekeken is het outputproductieproces zelf in zeer grote mate gelieerd aan de ontwikkeling van deze industrieën, en wordt dus zeker niet in eerste instantie door de omroepbehoefte bepaald. Rentabiliteit en kommercialiseringsmogelijkheden van het produktiemiddel bepalen het gebruik ervan *en niets anders*. In dit verband is het interessant de analyses van P. Flichy even aan te stippen¹². Hij toont onder meer aan dat reeds van bij het begin in de geschiedenis van de audiovisuele communicatiemedia, de technologische mogelijk bestond om het communicatieproces in twee richtingen te laten plaatsvinden. M.a.w. een toestand waarbij elkeen als zender en ontvanger van boodschappen zou kunnen optreden en niet een situatie zoals we die nu kennen, waarbij een zeer beperkt groepje de informatie bepaalt en de rest gedoemd is ze enkel te ontvangen. De eerste grammofoons bijvoorbeeld waren gekoncipieerd om zowel platen op te nemen als weer te geven. Elkeen kon dus zijn boodschap opnemen en die doorspelen aan iemand anders. Dat dit type communicatiemodel het niet gehaald heeft, kan onmogelijk toegeschreven worden aan één of andere despotische of duistere beslissing. Integendeel, valt dit hoofdzakelijk toe te schrijven aan zuiver economische motieven. Door de grammofoon te ontdebellen kwam er een markt vrij voor de registratie-industrie, voor de platenindustrie, voor de reclame, enzovoort. Hetzelfde zien we ongeveer vandaag de dag met de video gebeuren: momenteel ontwikkelt men toestellen die enkel nog pregeregistreerde bandjes kunnen afspeelen, daar waar video in het begin oneindig veel mogelijkheden opende. Kortom, de vaststelling van Verstraeten dat de communicatie-industrie het nieuwsproductieproces in zeer grote mate bepaalt geldt blijkbaar ook voor de niet-kommerciële omroepen. Alleen ligt het hier wat subtieler: de omroep heeft een afzetmarktfunctie voor de communicatie-industrie en wordt daardoor op zijn beurt bepaald door deze industrie.

Dit alles toont o.i. duidelijk aan dat de omroep wel degelijk gebonden is aan de economische wetmatigheden van het kapitalisme, waardoor binnen de omroep de vandaag bestaande productieprocessen ontstaan en geen andere, die dan op hun beurt een bepaalde berichtgeving met zich mee brengen en geen andere. Waarin dan uiteindelijk die specifieke socialisatiefunctie besloten ligt.

12 Flichy P., «Les industries de l'imaginaire», Presses Universitaires de Grenoble, Grenoble, 1980. Een zeer ver doorgedreven analyse en toepassing van de politieke ekonomie tot aan het laatste stadium van de produktie, kan men lezen bij Bächlin P., «Ekonomische Geschiedenis van de film», Sun, Nijmegen, 1971.

Het feit nu dat de omroep ook deel uitmaakt van het politiek-administratief kompleks van de staat zorgt ervoor dat zij, ten tweede, een aantal ideologische functies vervult, die niet los kunnen worden gezien van de zonet geschetste economische functie. Immers, daar de omroep als deel van de staat, maar ook als «openbaar-rechterlijke» vorm (zie ook punt III), structureel-funktioneel gebonden is aan dat kompleks deelt zij in de ideologische functies die de staat, naast haar materieel-economische en formeel-rechterlijke taken, uitoefent. Te weten het instandhouden en legitimeren van de macht van de heersende politieke en economische groepen. Hierdoor deelt de openbaar-rechterlijke communicatie in de algemene socialisatiefunctie van de staat. Functies die Holzer, aan de hand van J. Habermas, omschrijft als het «propageren» van een burgerlijk individualisme, een technokratische ideologie en een konsumptiegerichte vrijetijdsbesteding.

Wat, zoals nadere definiëring van Holzer laat zien, hetzelfde is als wat Verstraeten onder gebruikswaardefuncties omschreef.

Ter afronding van dit punt kunnen we stellen dat de niet-kommerciële omroep op dezelfde wijze, beter gezegd met eenzelfde intensiteit, gebonden is aan de centrale imperatieven van het kapitalistische produktie- en reproductieproces. Ook wanneer deze koppeling berust op inderdaad andere bezitsverhoudingen, waardoor deze koppeling berust op inderdaad andere bezitsverhoudingen, waardoor een andere analyse vereist wordt. En ons inziens heeft Holzer dit, konsekwent de leer van de politieke economie ook gedaan.

*«Hiermit stellt das Fernsehen eine ‹Instanz der Verallgemeinerung› dar, eine Instanz, die das gesellschaftlichen Bewußtsein zu veralgemeinen hat, das – als Bedingung und Ergebnis des Kapitalistischen Verbunds von ökonomischen Herrschafts- und politischen Gewaltverhältnissen – den staatlich repräsentierten, geschützten kapitalistischen Verkehrsformen korrespondiert».*¹³

Dit gepresenteerde bewustzijn verhult de objektieve maatschappelijke tegenstellingen, en de specifieke manier waarop dit intern-organisatorisch wordt gemedieerd (vandaar «specifiek») gaan we in een volgend punt trachten aan te tonen.

III De intern-organisatorische mediatie van de relatie economie-staat-socialisatie

We toonden net aan dat de openbaar-rechterlijke omroep niet los kan gezien worden van de economische kontekst waarbinnen deze opereert, aangezien daardoor deze omroep expliciet deelachtig gemaakt wordt in bepaalde ideologische functies van de staat. Tevens is het duidelijk dat deze omroep niet te onderscheiden valt van het politiek-administratief kompleks van de staat, waardoor de omroep als een specifieke kristallisatie van de algemene «Vergesellschaftungs»-functie van de staat ook in dit proces

¹³ Holzer H., op. cit., p. 82.

een rol vervult. Hiertegen zou men kunnen argumenteren dat de omroep zelf bv. door een persoonlijke beslissing tegen dit proces zou kunnen ingaan. Hoewel dit strikt politiek bekeken vrij utopisch klinkt, of in het beste geval slechts «eenmalig» mogelijk – cfr. tot op zekere hoogte de rellen n.a.v. de Vara berichtgeving op Koninginnedag 30/4/80 – wordt dit in concreto haast onmogelijk gemaakt.

En dit o.v. het feit dat er, naast die algemene determinatie een aantal interne, normatief-organisatorische mechanismen blijken te bestaan waardoor zo'n beslissing kan voorkomen worden en die er dus voor zorgen dat het output-productieproces wel degelijk volgens dezelfde lijnen van de kontekstuele determinatie verloopt. M.a.w. op dit punt gekomen, precies om het «mediating» ten volle te kunnen aanduiden, is het belangrijk een aantal interne elementen, welke de inkorporatie van de zoëven geschetste structuur economie-staat belichamen, aan een analyse te onderwerpen en daarvan de gevolgen voor het productieproces van de informatie te belichten.

III 1 Objektiviteit, neutraliteit, onpartijdigheid, ...

Wanneer men de verschillende omroepwetgevingen nakijkt, dan kan men vaststellen dat één der gemeenschappelijke elementen daarin het feit is dat de staat, de onder haar bevoegdheid resorterende omroepinstituten verplicht tot een objectieve, neutrale berichtgeving. De wetgever rechtvaardigt deze maatregel door erop te wijzen dat hierdoor de staat aan het publiek de garantie biedt voor zijn grondwettelijk vastgelegde recht op meningsvrijheid.

Nu is de polemiek over wat «objektiviteit» precies inhoudt, en of dit wel mogelijk is – wat bv. door de selectiviteitstheorieën wordt weerlegd – o.i. van secundair belang. Van primair belang daarentegen, is dat moet worden nagegaan welke de functies van dergelijke noties zijn, in het perspectief van de geschetste kontekst. Dit impliceert twee vragen die korrelatief moeten beantwoord worden: a) op welke basis fundeert de staat het haar toegeëigende recht de omroep tot dergelijke noties wettelijk te verplichten, en b) wat verhullen deze normen?

Om dit duidelijk te maken is het nodig dat we even inpikken op de analyses van Habermas¹⁴. Centraal in het burgerlijk recht, en de kapitalistische ideologie, aldus Habermas, staan vermeld de begrippen «Vrijheid», «Gelijkheid» en «Privé-eigendom», als konstituerende basis voor de eerste twee.

In de negentiende eeuw, uiteraard beperkt tot een (cijns)kapitaalkrachtige klasse, fundeerde dit de parlementaire democratie als representatief orgaan. Voor die bepaalde geprivilegeerde klasse wel te verstaan. In dit bestel werd dan ook – via het na rationele discussie bereikte compromis – de onderscheiden economische belangen expliciet politiek gediend. Dit liberaal-democratisch model verwezenlijkte m.a.w. daadwerkelijk de «Of-fentelijkheid». En binnen deze openbaarheid vervulde de pers de rol van drager ervan, en, wat belangrijk is, voor die bepaalde klasse was het ook politiek en economisch mogelijk de individuele opinie (= meningsvrijheid) te uiten. Door de specifieke evolutie die de maatschappij sindsdien

14 Habermas J., «L'Espace Social», Payot, Paris, 1978.

kende verviel echter deze openbaarheid. Ondermeer door representatie en opkomst van een fundamenteel tegengestelde belangenklasse, i.e. de arbeiders, door verschuiving van het politieke en economische beslissing-spectrum buiten de muren van het parlement, door persconcentratie, enzovoort.

Waardoor bijgevolg, als we de redenering stapsgewijs terugvoeren, de begrippen «openbaarheid», «kompromis» als politiek-juridische structuur, «vrijheid», «gelijkheid» hun concrete fundamenten verliezen. Maar, aangezien deze begrippen nog altijd op die wijze worden verondersteld te werken én als dusdanig worden gehanteerd, vervullen zij een verhullingsproductie ten aanzien van een niet meer met deze begrippen korresponderende realiteit. De vrijheid van de burger bestond, binnen die beperkte klasse, inderdaad in de 19de eeuw, maar is vandaag de dag het voorrecht van een zeer beperkte elite alhoewel beweerd wordt dat het voor elkeen geldt. Dergelijke houding impliceert op zijn beurt dat:

«Der Staat wird zum Durchsetzorgan dieser Rechtsbestimmungen, die die allgemeine Grundlagen des Warenverkehr und äquivalenten tauches regeln.»¹⁵

Anders gezegd, functioneert het openbaarheidsmodel niet meer, maar het huidige politieke stelsel hanteert er nog steeds de kernelementen realiteit. Het is deze anachronie in gebruik die er in feite voor zorgt dat deze begrippen de tegenstrijdige realiteit legitimeren. Logischerwijze vormen stakingen dan een aanslag op de vrijheid van het individu en het redelijke kompromis; terwijl ze meestal uitgeroepen worden om een stuk vrijheid af te dwingen nadat het kompromis niet meer functioneerde. Nog steeds binnen deze vermeende funktionering van dat model is het logisch dat de staat zich het recht «mag» ontlenen garant te staan voor de meningsvrijheid en de algemene informatie van de individuele burger.

Daarom dus kan de staat de omroep verplichten de meningsvrijheid via «objektiviteit» e.d. te konkretiseren (= vraag). Want daar waar in de pers deze vrijheid geacht wordt gegarandeerd te zijn door het concurrentieprincipe (in navolging van het negentiende-eeuw model) is het aan de staat om de omroep, daar zij nu eenmaal een openbare dienst is, tot diezelfde functies wettelijk te verplichten.

En dit zonder dat hiervoor een politiek-economische maatschappelijke realiteit als fundament kan dienen:

«Damit wird der Charakter der Medienprodukten des Rundfunks als wertfreie und objektive, allen dienende und über den Klassengegensätzen der Gesellschaft stehende, stärker als im Pressenwesen verdichtet, wo die Bindung an die 'Allgemeinheit' über den moralischen Anspruch des soges öffentlichen Auftrags [cfr. in de pers is de meningsvrijheid een individuele zaak, terwijl de omroep, omwille van het veranderende structurele karakter van de staat (participant), als een institutionele dienstverlening wordt gezien. B. J.-Cl.] nur lose geknüpft ist.»¹⁶

Waar zit nu het operationele belang van deze noties, alsook van de journalistieke kodes die zich hierop funderen?

15 Künkler W., op. cit., pg. 22.

16 Ibid., pg. 27.

Eenzijds schuilt het belang van deze codes in het feit dat zij een essentiële leidraad vormen voor de werking van de journalist omdat zij hem een zekere beroepsidentiteit verschaffen.¹⁷ De begrippen zijn fundamentele werkingscriteria voor de journalist en hebben zodoende hun invloed op de berichtgeving. Anderzijds liggen aan de basis van deze noties een aantal hypothesen t.o.v. de sociaal-ekonomische structuur ten grondslag. Hypothesen welke op hun beurt het nieuwsproductieproces bepalen. Verstraeten deelt ze in drie categorieën in. a) Men gaat uit van een pluralistische samenleving waar elkeen, individueel of per groep, aan zijn trekken kan komen (cfr. vermeende openbaarheid). Een sociaal konflikt wordt hierdoor herleidt tot een wedstrijd tussen twee partners met gelijke middelen. b) De sociale gelijkheid tussen individuen en groepen (cfr. de vermeende uitingmogelijkheden hiertoe) dient als leidraad voor verdere analyse. Hierdoor ontstaat het beeld dat bv. een arme familie een luie familie is en een rijke familie dit enkel en alleen o.v. haar werklust verkregen heeft. En c) de afwezigheid van maatschappelijke of structurele konflikten (cfr. de vermeende harmonie die door rationele discussie bereikt worden).¹⁸

Wanneer we nu gaan kijken naar de gevolgen van de toepassing van dergelijke hypothesen in de dagelijkse praktijk van nieuwsverwerking en opsporing, dan vertoont de verkregen berichtgeving de volgende kenmerken: aktualiteitsgebondenheid van de gebeurtenis, dramatisering, personalisering en simplificatie (wit-zwart verklaring). Zo toont een studie naar de berichtgeving over de massademonstraties in de jaren zestig in Londen aan dat niet de motieven van het protest maar de omvang van de betoging bepalend zijn voor het al dan niet halen van het journaal. Tevens bleek dat rellen, liefst gewelddadig, konden rekenen op een verhoogde media-interesse. De verantwoordelijkheid werd toegeschreven aan een paar personen (zo zou, wanneer men de overzichten erop naleest, Mei '68 ongeveer het werk zijn geweest van één persoon: D. Cohn-Bendit), wie het er vooral om te doen was macht te verzamelen.¹⁹

Het hoeft dan ook geen betoog dat een dergelijke agenda van berichten, analyses en informatie moeilijk het zicht op de maatschappelijke problemen kan verhelderen. En het is precies hierdoor dat er een legitimerende functie ontstaat t.o.v. die machtsgroepen die met de bestaande situatie geënd zijn.

Aldus ziet men dat deze «onverantwoordelijkheden», die sommige media-theoretici op de rug van de journalist laden (hij zou niet genoeg waarheidszin hebben), eerder het gevolg zijn van een aantal geoperationaliseerde criteria die inherent zijn aan een aantal hypothesen t.a.v. de maatschappelijke structuur, die dan weer op hun beurt een implicatie zijn van de wettelijk verplichte objectiviteit, neutraliteit, ... Deze laatsten maken op hun beurt deel uit van politiek-juridische konstrukties die, onder ideale omstandigheden inderdaad de openbaarheid uitmaken; maar door de konstrukties nog steeds

17 Hamelinck C., «Journalism: ethical principles in code and practice», discussion paper, ILET Seminar, 1977, 22 pg's.

18 Verstraeten H., op. cit., pg. 118-122. Zie ook Bardoel J., «De crisis in de informatievoorziening via TV», in Massakommunikatie, 1978, jrg. 6, nr. 2, pp. 1-15.

19 Murdoch G., «Political deviance: the press presentation of a militant mass demonstration», in «The manufacture of news», S. Cohen & J. Young, eds., CONSTABLE, London 1973, pp. 156-175.

voor te stellen als funktionerende (terwijl de realiteit het tegendeel uitwijst), krijgen deze wettelijke verplichtingen een legitimerende functie. Kort gezegd, legitimeert een objektieve berichtgeving de macht van de heersende groepen omdat de niet-machthebbers als evenwaardig, qua macht, worden voorgesteld (vraag b ingelost).

De beslissingsorganen van de openbaar-rechterlijke omroep

Wanneer men de samenstelling van de verschillende omroepzenders bekijkt, dan kan men onmogelijk volhouden dat de regering hier *rechtstreeks* zijn controle, zoals Milliband dat bv. suggereert, laat gelden. Uiteraard is er een (beperkte) controle: bepaalde wetten mogen niet overtreden worden (bv. laster), er is een regeringskommissaris aanwezig die hierop toeziet, enzovoort. Maar enkel en alleen deze aanknopingspunten zijn onvoldoende om de mediërende rol van de beheersstructuren tussen de ideologische functie van de omroep en de maatschappelijk-ekonomische kontekst te kunnen verklaren. Wij willen niet beweren dat er van dit type controle helemaal geen sprake zou zijn. Integendeel. Maar gezien de politieke geladenheid van dergelijk optreden, zijn deze direkte controles te okkasioneel en enkel van toepassing wanneer het om gevoelige onderwerpen gaat. Getuige per excellence hiervan: de Zaire-troebels bij de BRT/RTB. Voor een precieser antwoord is het noodzakelijk na te gaan welke de samenstelling is van deze raden, welke hun samenstelling *niet* kan zijn, wat deze samenstelling belichaamt en wat hiervan de uiteindelijke konsekwenties zijn voor het gevoerde output-beleid.

Wat betreft de formele samenstelling van de omroepzenders, merkt Künkler terecht op dat de staat, daar zij de omroep niet zelf beheert maar laat beheren, deze dienst een zekere mate van autonomie verleent. Dit betekent dat er vanwege de staat slechts een beperkte mate aan direkte controle mogelijk is, maar dit wil ook zeggen dat er eveneens hoegenaamd geen mogelijkheid tot controle vanwege het publiek aanwezig is. O.i. is dit, op de keper beschouwd, fundamenteel ondemokratisch en staat in schril contrast met de notie «meningsvrijheid», welke het publiek via o.m. de omroep zou kunnen uiten. Daar er voor de omroep geen controlemogelijkheden vanwege het publiek zijn ingebouwd, betekent dit ook dat ditzelfde publiek op generlei wijze impact kan hebben (= meningsvrijheid) op het produkt van deze «openbare» dienst. Dezelfde opmerking geldt trouwens ook voor elk openbaar orgaan, met uitzondering van de gekozenen uiteraard (parlement, e.d.), en op zich staat dit wel in tegenstrijdigheid met het begrip «volkssoevereiniteit».

Hiertegen zou men kunnen opmerken, wat doorgaans het geval is, dat deze omroepzenders samengesteld zijn uit vertegenwoordigers van maatschappelijk relevante groepen (partijen, vakbonden, levensbeschouwelijke organisaties), zodat op die wijze het publiek toch nog een controle kan hebben op deze dienst. In dit kader is het niet zo essentieel na te gaan of deze groepen al dan niet maatschappelijk relevant zijn – wat kan bediscussieerd worden, o.v. het feit dat «maatschappelijk relevant» in kwantitatieve termen wordt bekeken – maar is het daarentegen wel belangrijk een aantal kenmerken uit deze specifieke kompositie te lichten. Hierdoor zullen we dan de link met de politiek-ekonomische kontekst kunnen verduidelijken, en in een volgende fase de konsekwenties hiervan voor het outputproduktieproces, waarin zich de ideologische functies konkretiseren, onderstrepen.

De omroepraad als samengesteld uit het 'substelsysteem' van de staat

Dienaangaande merkt Holzer op dat, daar de omroepraad is samengesteld uit die groepen welke zich niet fundamenteel en/of konkrèet kanten tegen de vigerende politieke en ekonomische machtsverhoudingen, maar integendeel zich daarin passen, dit eigenlijk wil zeggen dat de staat via zijn substelsysteem de omroep kontroleert. Onder substelsysteem mag gerekend worden: die organisaties welke de staat als zodanig, noch de daarachterliggende ekonomische verhoudingen, niet willen wijzigen (mits een marge van detailveranderingen uiteraard). De staat kontroleert dus zeker niet direkt, maar wel indirekt de omroep via het zich genegen substelsysteem.

De omroepraad als reproductie van een fiktief pluralisme

Doordat z.g. «verschillende» strekkingen in de omroepraad zijn opgenomen, reproduceert de staat hierdoor een fiktief pluralisme (cfr. Habermas) en het konkurrentieprincipe welke aan de basis van dit fiktieve, maar wel als reëel voorgestelde, pluralisme zou liggen. De omroepstructuur is dus niet zozeer een weerspiegeling van de ekonomische tegenstelling tussen loonarbeid en kapitaal, maar eerder een reflektie van:

«Ihrer (i.e. kapitalistische maatschappij, B. J.-Cl.) notwendigen, die entscheidenden Bestimmungen verschleiende Oberflächenerscheinung.»²⁰

M.a.w. door het delegatieve systeem verwezenlijkt de staat een vermeende openbaarheid (waarvoor zij zich garant moest stellen, cfr. supra), als ook de principes van vrijheid en gelijkheid, zonder aan het fundamenteel ongelijke karakter van de samenleving te raken, maar daarentegen die ongelijkheid als onbestaande te beschouwen, daar ze niet tot uiting komt in de samenstelling van de omroepraad. Aldus representeert de samenstelling van deze beslissingsorganen van de openbaar-rechterlijke omroep wat we eerder als het voorstellen van een schijnopenbaarheid als openbaarheid bestempelen, én reproduceren zij de maatschappelijke tegenstellingen niet.

Het «kompromis»

Benevens dit alles is de omroepraad ook een reflektie van het politiek-ekonomisch «Signum» (Holzer), welke door de kompromisstructuur wordt uitgebeeld (cfr. via rationele diskussie tot konvergerende oplossingen komen). Dit «signum» is, zoals we dit steeds noteerden, een staatsrechterlijke konstruktie geworden, waardoor het verondersteld maatschappelijk pluralisme en het konkurrentieprincipe juridisch-politiek verrechtvaardigd worden. Een konstruktie die schijnbaar neutraal is, doch eigenlijk de kapitalistische belangen dienstbaar is.

Aldus ziet men dat de analyse van de samenstelling en van de *niet*-samenstelling van de omroepraden, aanduidt dat deze organen niet de funktie hebben om «wat leeft onder het publiek» (= meningsvrijheid) te reflektieren (= konstituante voor openbaar-rechterlijk karakter), maar dat deze raden een reproductie/weerspiegeling zijn van politiek-juridische konstrukties die de konstrukties die de maatschappelijke tegenstellingen mystifieëren en bijgevolg legitimeren, zodat 'wat leeft onder de bevolking' niet kan weergegeven worden.

20 Künkler W., op. cit., p. 33.

Konkrete gevolgen van deze specifieke samenstelling

Tegen wat voorafging zou men kunnen argumenteren dat bv. het media-personeel zelf zou kunnen ingaan tegen een dergelijk proces. Dit is echter niet het geval daar een op die wijze samengestelde raad en het aldaar heersende «kompromis» een aantal produktiekonsequenties tot gevolg heeft waardoor, onafhankelijk van wat het personeel wil, op vrij rigiede wijze de output reeds vooraf «vastligt».

Wat we in dit verband zullen weergeven moet echter steeds in relatie gelezen worden tot de analyses gemaakt m.b.t. de notities 'objektiviteit', e.a. Ten eerste zijn deze raden samengesteld uit groepen wiens belangen weliswaar niet tegenstrijdig zijn maar wel divergeren. Nu is het dit divergerende karakter van de omroepraad welke ervoor zorgt dat:

«Die <öffentliche Meinung> als entstehendes Produkt is bestenfalls Konglomerat oder äußere Gesamtheit mannigfacher Interessenartikulation. Das entstehende organisierte Chaos, wie es sie auch im Programm niederschlägt, ist kein bewußt durch massenhaft auftretende <gate keeper> hergestelltes, es erreicht gerade seine Effizienz und Funktionalität dadurch, ... daß, da es an entsprechenden <Steuerungskapazitäten> mangelt über wesentliche gesellschaftliche Problembereiche politisch überhaupt nicht entscheiden werden kann oder daß politische Entscheidungen konsequent folgenlos bleiben.»²¹

Dit toont dan ook aan dat de divergerende belangensamenstelling en het kompromisaxioma – meer bepaald de uit deze laatste voortvloeiende principes van belangenkoördinatie, elke groep moet kwantitatief evenredig aan bod komen, en belangenintegratie, idem maar dan binnen in een bepaald programma – een beheersdysfunktionaliteit in zich dragen. Zo zal men, door de verplichting voortdurend met eenieders desiderata te moeten rekening houden, uiteindelijk opteren voor de keuze van de grootst gemene deler. Aldus wordt eigenlijk het vertrossingsmechanisme – de keuze ten voordele van het «populaire» omwille van de kijkcijfers – eigenlijk op een slinkse wijze in de omroep geïntroduceerd, om «problemen» te vermijden.

Het hiermee gelijktijdig resulterende gebrek aan globale criteria voor het bepalen van een coherent omroepbeleid, waardoor dus het zicht op de maatschappelijke problemen niet *kan* gestimuleerd worden, is dus zeker niet het gevolg van één of andere bewust genomen beslissing. Integendeel, het gebrek aan een beleid is het gevolg van de specifieke samenstelling van de beheersraden. Zodoende justifiëren de noties «algemeen nut», «neutraliteit», «objektiviteit», «onpartijdigheid» e.a., waarvoor de omroep moet instaan en waarvoor de omroepraad geacht wordt ze te doen naleven, de totstandkoming van een welbepaald wereldbeeld. Een wereldbeeld dat, zoals reeds aangestipt, functioneel is t.o.v. de niet-verheldering van de maatschappelijke problemen en dat een indirecte, «niet-bewuste» legitimatiefunctie tot gevolg heeft.

Ten tweede kan men stellen dat het hieruit resulterende informatie-aanbod van konservatieve inslag is.

²¹ Ibid., pp. 35-36.

«Beides (organisatiestructuur en kompromis) ontwikkelt Selektionsmechanismen gegenüber den Programminhalten, da sich bei der Notwendigkeit der Einigung aller Beteiligten jeweils der beharrlichste, meist der konservativere Standpunkt durchsetzt.»²²

Oppervlakkig en konservatief: niet zomaar, maar tengevolge van het moeten zoeken naar een kompromis.

Er is nog een derde vorm van eveneens «onbewuste» impakt, waardoor de organisatiestructuur doorwerkt op de interne journalistieke arbeidsprocessen.

Daar de omroep een (staats)bureaucratie is stelt zich hier het verschijnsel van taaksplitsing. T.t.z. daar waar productie, beheer, techniek, redactie, e.d. eigenlijk één organisch geheel vormen, worden deze verschillende functies onderling opgedeeld, wat dan onvermijdelijk tot verzelfstandiging van deze taken leidt.

Deze autonomisering draagt dan weer bij tot een verhoogde «administratifiëring» van het creatieve productieproces zelf. Zo bedroeg bv., voor de drie Duitse zenders, in 1968 het aantal medewerkers dat journalistieke opdrachten vervulde slechts 8,1 % van het totale personeelsbestand.

Nu is er, naast het feit dat precies dit deel van het omroep personeelspotentieel een interessante post voor besnoeiingen vormt (wat de mogelijkheden tot disciplineren, en dus zelfcensuur, verhoogt), nog een ander element welk de omroepstructurele zwakheid van de «ideële» producers met zich meebrengt. In casu een verhoogde afhankelijkheid van het technisch instrumentarium. Zodoende zullen, opdat de omroep zou renderen, de technische produktiemiddelen – die al in zeer hoge mate het productieproces bepalen (cfr. punt II) – een steeds grotere functie als *produktiekracht* krijgen. Onafhankelijk van de journalistieke wil, waardoor de mogelijkheden tot «investigative journalism» bv. verkleinen.

Het hoeft o.i. dan ook geen betoog meer dat naarmate de economische crisis stijgt, deze processen van management, met hun konsekventies voor de concrete output, in steeds belangrijker mate zullen toenemen. Ook dit punt toont bijgevolg aan dat de omroep wel degelijk aan de algemene economische wetmatigheden is gebonden, en daar niet ergens bovenuit zweeft.

III 2 De kosten- en tijdsstructuur van de openbaar-rechterlijke omroep

Ter afronding van deze analyse is het noodzakelijk aan te tonen in hoeverre deze specifieke structuur de verschillende processen, die in de vorige deelanalyses kwam bloot te liggen, ondersteunt en versterkt.

Op de wijze waarop aan de verschillende deelsegmenten van de output een bepaalde tijdsduur wordt toegekend, als uit de manier waarop die output gerangschikt wordt, laten zich volgens de analyse van Holzer twee belangrijke konsekventies aflezen. Ten eerste leidt zo'n structuur (bv. het gebrek aan integratieve totaalprogramma's) logischerwijze tot een gestandaardiseerde, geschematiseerde en geabstraheerde reproductie van de realiteit (cfr. de parallel met de geschetste managements-imperatieven voor het productieproces). Treffend voorbeeld dienaangaande: de scheiding informatie en duiding terwille van de objectiviteit.

22 Holzer H., op cit., p. 106.

Ten tweede, de specifieke toedeling van de tijd toont aan dat het kleinste deel gaat naar de informatieve programma's waardoor de journalist verplicht is tot schematisatie simplifikatie en abstrahering (klassieke vb.: het geschreven equivalent van een TV-journaal = de titels van een krant). Terwijl het grootste deel van de zendtijd gaat naar de zogenaamde «Unterhaltungs»-programma's. En het is precies dit deel waar de eerste gebruikswaardefunctie i.e. creatie van een kapitalistische consumptie-konsensus het sterkst geponeerd wordt.

Dit specifieke tijdsbudget laat bijgevolg zien, hoe, zoals:

«... der Stata und seine Einrichtungen (...) nur abstrakte, das heißt: dem materiellen Lebensprozesses der Gesellschaft äußerliche, nachgeordnete Vergesellschaftungsprozesse organisieren können, so kann auch das Fernsehen eine Vereinheitlichung seiner Produktionsforme und Programminhalte nur formal bewerkstelligen, eben über eine nach Verwaltungskriterien gehandhabte, naturwüchsig bewegende Zeitstruktur.»²³

De oorzaak voor een dergelijk tijdsstructuur moeten we uiteraard zoeken bij de financiële politiek van de omroep, nl. het principe van kostendekking: cfr. de ontspanningsprogramma's zijn de meest gestandaardiseerde, en krijgen dus de meeste financiën, terwijl het nieuwsproductieproces in feite niet gestandaardiseerd kan worden, maar het toch moet rekening houden met de kostendekking. Daartegenover staat een steeds grotere uitgave aan de bureaukratische kosten, wat dan weer leidt tot besnoeiingen op het creatieve personeel, zodat dit weer zorgt voor een verhoogde bureaukratisering.

Dit alles met telkens de navenante implicaties voor de concrete output. Zodoende, en hiermee kunnen we deze uiteenzetting beëindigen, laat het oppervlakkig niet-koherente karakter van de media-output, welke reeds vervat zit in de heersende normatieve opstelling én in de beheersmodaliteiten van de omroep, zich uiteindelijk ook in de financiële politiek en daaruit voortvloeiende tijdstructuur aflezen.

IV Besluit. De politieke economie als uitgangspunt voor de studie van de openbaarrechtelijke omroep

Het fundamentele probleem bij de studie van de parastatale omroep was te verklaren hoe eenzelfde productie en inhoud van de informatie als bij een strikt commerciële omroep ontstaat. Tenminste, dit is een probleem wanneer men geen genoegen neemt met een idealistische of instrumentalistische «verklaring».

Het voordeel dat de door ons gegeven benadering geeft is dat, daar waar de meeste (marxistische) theoretici herhalen dat het economische in laatste instantie toch weer van determinerend belang is voor de rest (bv. Althusser), dit door Holzer en andere ook eens nagegaan wordt.

Deze laatste auteurs beperken zich dan ook niet, en terecht, enkel en alleen tot het economische maar, precies o.v. die andere bezitsstructuur van de parastatale omroep, gaan meteen uit van de subtiele samenhang economie-staat-socialisatiefunctieomroep. En het is pas op basis hiervan dat

²³ Ibid., p. 116.

tot de ontwikkeling van een theoretisch model kan gekomen worden.²⁴ Dit model ziet er als volgt uit.

Daar de omroep een wezenlijk deel uitmaakt van het politiek-administratief staatskompleks en als zodanig functioneel in relatie staat tot de algemene socialisatiefunctie van deze staat, schraagt de omroep mede in de specifieke ideologische «taak» van deze laatste. Meer bepaald de ideologische vooronderstellingen aanreiken waardoor het onevenwicht tussen bezit en arbeid als een evenwicht wordt bekeken, en het vermijden van een fundamentele discussie over eventuele alternatieven voor dit «evenwicht».

Zodoende kan men tot een analoog verklaringsmodel komen als dat van de commerciële media. Door allereerst de omroep te plaatsen in zijn economische functie t.o.v. de staat. T.t.z. als een bedrijf waarvan de eigenaar (de staat) weliswaar niet per se uit is op winstmaximalisatie, maar waar zich toch geen kumulerend deficit mag voordoen. Enkel op deze wijze kan de omroepbezitter zijn invloed laten gelden én legitimeren (bezuinigingen op het creatieve personeel, standaardisatie van de productie, enzovoort).

Vervolgens door te zoeken naar die omroepinterne elementen die in functie staan van de omroepbezitter: de plicht tot objectiviteit of onpartijdigheid, de kompromisstructuur waardoor geïmpliceerd wordt dat alle belangen aan bod moeten komen, enzovoort. Men zou, op basis van het voorgaande, dan ook kunnen stellen dat het recht op censuur dat de regering in de omroepwet van 1960 opgaf, ingeruild werd tegen de verplichting tot objectiviteit. Vooral dan omdat reeds van meetaf aan de beheersorganen van de BRT/RTB gepolitiseerd werden. Men zou zelfs kunnen stellen dat de politisering niet zozeer gewenst werd om bepaalde «machtsgrepen» te kunnen doorvoeren, maar vooral om een reële onpartijdige informatie te beletten. In deze optiek winnen de volgende twee citaten, gehaald uit een voorstellingsbrochure van de RTB, aan belang:

«Pour accomplir sa mission, la RTBF est dotée d'un statut qui vise à garantir son autonomie institutionnelle par une représentation pluraliste des grandes tendances politiques et socio-culturelles de la Belgique francophone.»

Anders gezegd, is de politisering een voorwaarde voor autonomie.

«C'est le Comité permanent du Conseil d'Administration qui est particulièrement chargé du contrôle de l'objectivité de l'information radio-télévisée; toute censure préalable du Gouvernement est interdite en cette matière.»

Daar waar bij commerciële omroepen een vervlakkende informatie het gevolg is van het principe van winstmaximalisatie van het bedrijf, is dit bij

24 Ter informatie weze het duidelijk dat de door ons aangehaalde auteurs zich niet beperkt hebben tot het formuleren van een theorie zonder meer. Integendeel, in beide werken kan men uitgebreid op zoek gaan naar empirisch materiaal.

Nieuwe, geactualiseerde en meer toegankelijke, informatie vindt men in Holzer H., «Medien in de BRD. Entwicklungen 1970-1980», Pahl-Rugenstein Verlag, Keulen, 1980. Boeiend aan dit werk is dat de auteur poogt zijn analyse te verleggen naar de nieuwe media. Waardoor dan weer aansluiting wordt gevonden met wat we de «school van Grenoble» (naar de uitgever) zouden noemen. Te weten, het bestuderen van de media, met de politieke economie als instrument, als onderdeel van het kulturele kapitalisme (en dit via de onder punt II geschetste perspectieven).

De meest essentiële stellingen van deze nieuwe, beloftevolle richting vindt men in Mattelart A. & Piemme J.M., «23 répères pour un débat politique sur la communication», in Critique Politique, 1981, nr. 10, pp. 45-57.

de openbaar-rechterlijke omroep vooral te wijten aan een concurrentie tussen de verschillende fracties van het staatskompleks. Een concurrentie die nooit «subversief» kan uitdraaien om de heel eenvoudige reden dat elk van deze fracties de organisatie van die staat onderschrijven en zelfs verdedigen.

De belangrijkste nuance met de commerciële omroep is uiteraard dat de openbaar-rechterlijke omroep alle maatschappelijke groepen behoort te dienen. Beter gezegd, die groepen die «erkend» worden door het staatskompleks en in die hoedanigheid als omroepbeheerder zetelen. Het is deze nuance die ervoor zorgt dat toch nog een «andere», minder «populaire» programmatie mogelijk gemaakt wordt. Alhoewel ook hier de grootste reserves aan de dag moeten worden gelegd. Onder druk van RTL programmeert de RTB steeds meer films, populaire programma's enzovoort. Bovendien kan men zich afvragen of «De Nieuwe Orde» niet vooral mogelijk gemaakt werd door het feit dat er onder de partijen een concensus gevonden werd om over deze problemen te praten; dan wel dat dit aan het openbaar statuut van de BRT kan toegeschreven worden. Vormde dat statuut immers ook niet het argument om de uitzending ervan zolang uit te stellen? Kortom dat de politieke economie alléén als verklarende model niet volstaat, is meer dan evident. Vandaar dat we in de hoofding ook schreven «uitgangspunt voor de studie van de openbaar-rechterlijke omroep».

Zoals gebleken moet deze benadering aangevuld worden met een politieke analyse die de bijzondere relatie omroep-staat-maatschappij blootlegt. En met een studie naar de samenhang omroep-administratief kompleks, omdat pas hier het mediating proces, de interne vertolking van de band «ideële-materiële macht» kan aangetoond worden. Een zeer goed voorbeeld van het determinerend belang van dit proces, vindt men in Frankrijk waar er na de verkiezing van Mitterand ook op omroepgebied een «verandering» is ingezet. In *Le Monde* van 8/7/82 maakt A. Cojean een bilan op van één jaar «andere» TV. Het valt op dat er na een korte periode waarin alles kon, er meteen teruggevallen werd op de zekere waarden, op wat zijn deugdelijkheid reeds bewezen had. «Vous aviez dit changement?», aldus A. Cojean.

Ons inziens is het pas door al deze elementen samen te voegen dat men tot een uitgewerkte ideologietheorie kan komen²⁵. Het heeft immers weinig zin te polemiseren over wat ideologie is of behoort te zijn, zonder te weten hoe die tot stand komt. En dat is nu juist het «vernieuwende» aan een politiek-ekonomische aanpak van de massamedia.

25 Servaes J., «Ideologie en Macht. Notities voor een uitgewerkte ideologietheorie», in *Toestanden*, 1981, nr. 3, pp. 25-45.